

Értelmiségi csoportosulások kísérletei a magyar kultúra átalakítására a XX. század utolsó harmadában

*A Partiumi Keresztény Egyetemen
2015. szeptember 10-én elhangzott
előadás szövege*

Acím többet ígér, mint amit nyújtani tudok. Csakis néhány olyan szellemi törekvéstről szólhatok, amelyhez közel kerültem. Töredékes szellemi önéletrajznak is lehetne nevezni ezt a gondolatmenetet. Kényesnek tekinthető kérdéseket sem fogok megkerülni. Elfogultan ítélek, vállalva a tévedés kockázatát. Vázlatomnak az lehet érdeme, hogy jórészt kevésbé ismert értelmiségi csoportokról próbálok szót ejteni.

Ismeretes, hogy Szegedy-Maszák Aladár 1947-ben elhagyta Magyarország washingtoni követségét. Egyik testvére börtönbe került, szüleit kitelepítették. Mi is kétszer rákerültünk az elszállítandók jegyzékére, hála az Államvédelmi Hatóság alkalmazottjának, akit családjával az apai nagyszüleim államosított házába beraktak. Ha játszottam a kertben, ő többször is rám fogta a fegyverét. Össze voltunk csomagolva, és én az ablakból néztem, megáll-e a teherkocsi. Feleségem még az 1970-es években is talált olyan dobozt, amelybe apám a kitelepítés esetén általam olvasandó könyveket készített össze. (Sajnos, olykor még álmomban ennél az ablaknál figyelek, pedig azóta felnöttek a fák, és már nem lehet kilátni az utcára.) Anyai nagyapám (aki évtizedekkel születésem előtt meghalt) egykori parádés kocsisának a fia a Belügyminisztériumban dolgozott, és ő mentett meg bennünket. Ez a családi háttér arra tanított, hogy távol maradjak a közvetlen politikai ellenállástól. Miután első zongoratanáromat, Kócsi Erzsébetet férjével, a történelmi író Asztalos Miklóssal (1899–1986) 1951-ben budai házából Körösladányra telepítették ki, a Moszkva, azaz Széll Kálmán téri Hannig zeneiskolába kerültem át, ahol Hannig Pál és felesége, Ragyóczy Jolán tanított zongorát, Felvinczi Takács Alice hegedűt, Petneki Jenő szolfézst. Tanulótársaim közé tartozott a később, 1968-ban, illetve 1964-ben Németországba távozott zeneszerző, Gárdonyi Zsolt (1941–), Szathmáry Zsigmond (1939–), ez utóbbinak orgonistává lett Lilla hú-

ga (1944–), az utóbb óangol irodalommal foglalkozó Perényi Erzsébet (a hegedűs Eszter és a csellista Miklós testvére) vagy Mályusz Elemér Károly nevű fia, aki végül a matematikusi pályát választotta. Visszatekintve úgy sejtem, ebben az „államilag engedélyezett” iskolában kaptam az első ösztönzéseket arra, miként lehetne az adott keretek között némileg változtatni a magyar művelődésen. Magától értetődik, hogy a növendékek még inkább csak hallgatták a szülők eszmecsereit. Különösen a kiváló tanár, Szathmáry Lajos (1903–1994) otthonában folyt beszélgetések adtak szellemi táplálékot. (Ha jól sejtem, ő a Magyar Közösség szellemi köréhez tartozhatott.) A növendékek többsége nem a zenét választotta hivatásnak; a szülők azzal a hátsó gondolattal járatták gyerekeiket e magániskolába, hogy a muzsikálás elválaszthatatlan az értelmiségi létől, és a zenében nem érvényesül a politikai hatalom kényszerítő ereje. A Hannig iskolában töltött idő ugyanúgy a rendszerrel nem rokonszenvező, a korban „reakciónak” nevezett polgári középosztály életmódjához tartozott, mint „Mimi néni”, azaz Endrédyné tánciskolája a Gerlőczy utcában.

1956 törést okozott ennek a kitelepítéssel és sok esetben börtönbüntetéssel sújtott osztálynak az életében. Nagyon sokan eltávoztak azok közül, akiket tisztelni és szeretni lehetett. A puha zsarnokság több szempontból erősebben kényszerítette az embereket alkalmazkodásra.

Egy

évvel az egyetem befejezése után, 1967-ben az akkoriban az Európa Kiadónál dolgozó Hankiss Elemér közvetítésével kerültem kapcsolatba Németh G. Bélával, aki afféle verselemző műhelyt hozott létre. Kettejük barátságát erősítette, hogy együtt távolították el őket az Eötvös Collegiumból, és Horváth János fogadta be őket a lakásába. Figyelemre méltó módon, nagyon különböző hátterű fiatalok között teremtődött közös nevező. Szörényi László katolikus nevelést kapott, Veres András apja 1963-tól 1970-ig a Munkaügyi Minisztériumot vezette, Ujhelyi Mária szintén ismert mozgalmi családból származott, Vajda András hortihysta tiszt fia volt, Korompay (H.) János nagyapjának, Horváth Jánosnak az örökségét képviselte, Zemplényi Ferenc kikeresztelkedett, módos vállalkozók hangsúlyozottan polgári értékrendet valló leszármazottjának mondhatta magát. Az akkor Irodalomtörténeti-nek nevezett Intézet Ménesi úti szobáiban hetente tartott megbeszéléseken nagyon sok időszzerű kérdést megvitattunk. Nem csak az irodalomra terjedt ki a figyelmünk. Szövegelemzéseket készítettünk, de Németh G. Béla ösztönzésére mindig történeti szempontok érvényesítésével. Hankiss *A népdaltól az abszurd drámáig* (1969) című kötetéből főként „A ‚vershelyzet’” és a „Kihez szól a vers?” című tanulmány szempontjait vettük figyelembe. Rendszeresen olvastuk a nyugati (elsősorban angol, francia és német nyelvű) szakirodalmat, a New Criticism, a francia strukturalisták munkái, de az orosz formalistáktól és a cseh strukturalistáktól is igyekeztünk tanulni. Gyökeresen szakítottunk az akkoriban Magyarországon hivatalosnak számító szemlélettel. Félretettük az eszmei mondanivaló fogalmát, tartalom és forma kettősségét, és a lengyel fenomenológus, Roman Ingarden nyomán jelentésszinteket különböztettünk meg. Szerkezeti egységeket jelöltünk ki. Nem vetjük adottnak, állandónak egy mű jelentését, helyette Gadamer szellemében hatástörténet földeítésére törekedtünk. Voltak, akik később nem az irodalomtudományt választották hivatásuként. (Szöllősy-)Sebestyén András például nyelvész lett. A csoport egyetlen munkás származású tagja, az Angyal földön született Zubreczky György már nem szerepelhetett *Az el nem ért bizonyosság* (1972) című tanulmánygyűjteményben, mert közvetlenül a könyv kéziratának leadása után külföldre távozott. Az irodalomelméleti vonatkozásban rendkívül tájékozott, otthon elvont festményeket alkotó Dienes László – a *Korunk* egykori szerkesztőjének a Szovjetunióban született fia – turistaútlevelemmel Olaszországba utazott, és nem tért vissza. A kötet Arany János korai lírájával foglalkozott, vagyis addig elhanyagolt művekre irányította a figyelmet. Más költők – így Kosztolányi, József Attila és Pilinszky – verseivel is foglalkoztunk, de ezek a munkák sajnálatosan félbemaradtak, részben a bennünket ért támadások miatt.

Néhányan Bonyhai Gábor (1941–1996) szimbolikus logikai, valamint Petőfi S. János (1931–2013) jeltudományi tanfolyamára is jártunk. Tudtuk, hogy 1956 után Hankiss Elemérhez hasonlóan Petőfi is büntetést kapott. Nemzetközi összefüggésbe igyekeztünk

helyezni a magyar irodalmat. Ezekben az években azt lehetett hinni, hogy az irodalom- és a nyelvtudomány nagyon közel került egymáshoz. Nem foglalkoztunk a szerzők életrajzával, ehelyett a szöveg belső szerkezetének a föltárására törekedtünk. Amikor Arany János *A lejtőn* című költeményének elemzését megmutattam Németh G. Bélának, azt mondta: így a brabanti csipkeverésről is lehet értekezni. Azt tanácsolta: tegyek olyan állításokat, amelyeknek lesz visszhangja. Elemzésemet megfejeltem egy bevezetéssel. Ez váltotta ki a *Népszabadság* indulatát: a kötetet az a vád érte, hogy kétségbe vonja nemzeti értékeinket.

Az érintkezés Petőfi S. Jánossal sajnálatosan megszakadt 1969-ben, amikor ő Svédországba távozott. Szerepét Szépe György vette át. A szemiotika (szemiológia) hatása érzékelhető a Hankiss által szerkesztett *Formaalkotó elvek a költői műalkotásban* és *A novella-elemzés új módszerei* (mindkettő 1972) című kötetben. A továbbiakban a nyelvészet és irodalomtudomány közeledése ábrándnak bizonyult, és a csoport érdeklődése egyre inkább a bölcséletre, lélektanra, történelemre, szociológiára irányult. Részt vettünk a strukturalizmusról folytatott vitában, kísérletet tettünk arra, hogy megvédjük Hankiss Elemért az akkor már Pándi Pál szerkesztette *Kritikában*. Egyik (utóbb tragikus véget ért) fogdmegjéről még ugyanabban a számban megkaptuk a magunkét.

Németh G. Béla munkacsoportja más szakmákban (nyelvészetben, művészettörténet-írásban, valláskutatásban, bölcséletben, sőt természettudományban) dolgozó tudósokkal és kollégákkal kibővítve hozta létre a *Forradalom után – kiegészítés előtt* című tanulmánykötetet, amely szintén rendszeres megbeszélések nyomán és azzal a szándékkal készült, hogy az önkényuralom természetét derítse föl. Talán ezzel magyarázható, hogy meglehetősen késővel, csak 1988-ban jelent meg. A továbbiakban a fiatalok már önállóan folytatták tevékenységüket, Szövegmagyarázó Műhely néven. Ennek a mozgalomnak Horváth Márton Iván nevű fia, Balassi Bálint és József Attila életművének, továbbá a számítógépes irodalomtudománynak kiváló szakértője is tagja lett, valamint az irodalomelmélettel és a bal-ti államok kultúrájával foglalkozó Bojtár Endre, a reneszánszról értekező Ács Pál, a metafora mibenlétét elemző Bezeczký Gábor, a beszédaktus-elméletet az irodalomtudományban alkalmazó Kálmán C. György, valamint Németh G. Béla tanítványai közül Reisinger János és (Erdélyi) Kiss Mihály. 1979-ben öten cikket közöltünk Esterházy Péter *Termelési-regényéről* a *Mozgó Világban*, érzékeltetve, hogy a hivatalosan támogatott irodalommal szemben az új prózáiró-nemzedék tevékenységét igyekszünk méltatni. A csoport *Ismétlés és művészetben* címmel ülészakot is szervezett, amelynek anyaga 1980-ban jelent meg.

Évekkel később ez a közösség is szétszóródott, a két legutóbb említett tagja közül az egyik adventista prédikátor lett, a másik egy ideig a Pázmány Péter Egyetemen oktatott, de újabb tevékenységéről nincs tudomásom. E társaság a közvéleményt, a hivatalosan szentesített értékrendet az irodalom középiskolai oktatásának megváltoztatásával próbálta átalakítani. Két célkitűzésünk volt: a művek értelmezésének módját akartuk kicserélni, és az iskolai tananyag, sőt általában a kánon átalakítására törekedtünk. Nem vitás, hogy e kezdeményezésnek voltak politikai vetületei. Olyan írókat hívtunk meg az MTA Irodalomtörténeti (későbbi nevén Irodalomtudományi) Intézetébe, ahol a többségünk dolgozott, akik szemben álltak a politikai hatalommal – például Mészöly Miklóst és Eörsi Istvánt. Sokat jártunk tanári továbbképzésre, majd később néhányan nyaranta leutaztunk Csíkszeredára, hogy az ottani fiataloknak tartsunk előadásokat. Először a tananyagot próbáltuk megújítani – Illés Bélát Ottlik Géza váltotta föl, bekerült a Biblia, Széchenyi és Kemény Zsigmond –, majd három tankönyvet és hozzájuk csatlakozó szöveggyűjteményt jelentettünk meg 1979-ben, 1980-ban és 1982-ben. A Tankönyvkiadó pályázatára névtelenül adtuk be a próbafeljezeteket, és a bírálók egyöntetűen nekünk adták az első díjat. Az első kötetben a klasszikus ókorral foglalkozó részt Ritoók Zsigmond készítette el. A népköltészet szerepeltetését a csoport megbízásából Csoóri Sándorral igyekeztem egyeztetni. A képanyag összeállítására Beke László művészettörténészt kértük meg. A sorozat sokat köszönhetett a kiadónál dolgozó Mész Lászlónénak. Egy alkalommal a Pártközpontba is beidéztek bennünket, ahol éles vita alakult ki az Eötvös Loránd Tudományegyetem néhány irodalmárprofesszorával. A sajtóbeli támadások megakadályozták, hogy negyedik tankönyvet is írjunk. A bírálók egy része azt állította, túlzottan is előtérbe állítottuk a tragikumot és az iróniát. Nem vitás, hogy ezt a csoport akkori közérzetével lehet magyarázni.

hatvanas-hetvenes évek fordulóján a Belvárosi Kávéházban találkozott egy kis csoport, amelynek tagjai Aczél György kultúrpolitikájával szemben fogalmaztak meg éles bírálatot. Huszárik Zoltán, a festő Halmy Miklós és Schéner Mihály, az író Szakonyi Károly mellett fiatalok is részt vettek ezeken a beszélgetéseken – az említett Zubreczky György is. Az általam ismert értelmiségi közösségek közül talán ez oszlott fel a legkorábban. Az írók közül Mészöly Miklós törekedett arra, hogy ösztönözze különböző felfogású személyek eszmecserejét. Ezek a találkozók Kisoroszipan, Szekszárdon vagy a Városmajor utcában a rendszerváltás után szűntek meg. Az író hatvanadik születésnapján még Csoóri Sándor és Eörsi István tartott köszöntőt. 1990 után Mészöly már panaszkodott, hogy ábrándot kergetett, amikor egymástól merőben különböző felfogású embereket próbált összehozni.

A Szövegmagyarázó Műhellyel körülbelül egy időben létezett az úgynevezett Kaszinó, mely 1975-től általában havonta tartotta üléseit, a tagok lakásán. Mindnyájan polgári értékrendet vallottunk, és ennek képviselőit kerestük a kisebbségben élő magyaroknál is. Nem rokonszenveztünk Lukács György tanítványainak vagy a 68-as reformkommunistáknak nézeteivel. Idegenkedtünk a demokratikus ellenzékétől, mert úgy véltük, túlzottan kötődnek a baloldali örökséghez, és a szellemi életnek egyértelműbb függetlenségére vágytunk. Egyetemista koromban rendszeresen látogattam Kassák Lajost, akinek ösztönzésére foglalkoztatott az avant-garde művészet. (Vele eredetileg ugyanúgy apám ismertetett meg, ahogyan Illyés Gyulával, Szabó Pállal, Sinka Istvánnal, sőt Erdélyi Józseffel is.) Egyikünk Litván Györggyel barátnak nevezhető kapcsolatban állt, és az ő hatására Jászi Oszkár munkáit is tanulmányozta. E kivételektől eltekintve ösztövérenek tekintettük a magyarországi baloldali örökséget, sőt, az orosz birodalmi terjeszkedés eszközét láttuk benne. Azt a meggyőződést hoztuk hazulról, hogy 1944-ben Magyarország német megszállása a harci egységek kényszerű átcsoportosítása révén kedvezett a nyugati hatalmaknak, 1945-ben nem volt esély demokratikus átalakulásra, az 1948 utáni magyar politika velejéig romlott volt, 1956-ban pedig a forradalom nem számíthatott nyugati támogatásra. Tagadhatatlan, hogy e körnek voltak korlátai: noha tagjai között akadt olyan is, aki filozófia szakot is végzett, általában hiányzott a bölcséleti műveltségünk, és a többség sem kiállításra, sem hangversenyre nem járt rendszeresen. Gazdasági, pénzügyi és műszaki ismeretekkel pedig egyikünk sem rendelkezett.

Ez a hangsúlyozottan tudományos társaság már nyíltabban politizált, és azután szerepet is játszott az úgynevezett rendszerváltásban. A tagok hasonló családi háttere megkönnyítette az eszmecsereit. Jeszenszky Gézát és Buzinkay Gézát a Toldy gimnáziumban Antall József tanította, a néprajzos Kósa László református lelkész fia volt, és 1981-ben az MTA Néprajzi Kutató Intézetéből az ELTE újonnan létrehozott, Németh G. Béla által vezetett Művelődéstörténeti Tanszékére került, Gergely András és Nagy József Zsigmond történész Szabad György szellemét képviselte, a régész Bálint Csanád és a turkológus Vásáry István a magyar őstörténet tanulmányozására vállalkozott. Az irodalomtudományt Szörényi Lászlóval és Kiss Gy. Csabával hárman képviseltük. Olykor Kodolányi Gyula és Kulcsár Szabó Ernő is megjelent a találkozókön. Időszerű kérdéseket vitattunk meg, például 1975-ben, Károlyi Mihály pesti szobrának fölállításkor volt, aki azzal érvelt, egyáltalán nem érdemel szobrot, mások nem központi helyen állították volna föl Varga Imre alkotását. Felvidéki és erdélyi utazások segítettek elő a kapcsolat föl vételét az ott élő magyar értelmiség tagjaival, az erdélyiek közül Benkő Samuval, Katona Ádámmal, Kántor Lajossal, Szabó Zsolttal és másokkal. Balogh Edgárt és Szabó T. Attilát is meglátogattuk.

Időnként egy-egy vendéget hívtunk meg. Illyés Gyula örült, hogy nála lényegesen fiatalabbakkal cserélhetett eszmét. Eleinte némileg derülátóan ítélte meg az ország helyzetét. Amikor azután elkomorodott, felesége arra emlékeztette, ideje hazamenniük. Antall Józsefet, Hankiss Elemért és Németh G. Bélát többen tiszteltük. A külföldiek közül Cs. Szabó László, Kibédi Varga Áron és John Lukacs tőlünk kívánt tájékoztatást a magyarországi helyzetről. Lukacs érdeklődését mi keltettük föl Erdély iránt, ahová el is utazott, majd cikket írt a magyarság ottani állapotáról, amely komoly nyugati visszhangot keltett. Szegedy-Maszák Aladárt Magyarországnak a második világháború idején tett kiugrási kísérletéről és a Voice of America 1956-os műsorairól faggattuk. Amikor Gombos Gyula hazaláto-

gatott, ő azt ajánlotta, lépünk be a pártba, és belülről bomlasszuk a rendszert. Közülünk egyetlen valaki volt tagja az MSZMP-nek. Ő hasonlóan érvelt. Mivel tudtuk, hogy politikai követelmény is szükséges ahhoz, hogy valaki tagja lehessen az MTA-nak, kijelentettük, hogy nem törekszünk ilyesmire. Egyedül ő mondta, hogy akadémikus szeretne lenni. A sors iróniája, hogy nem érte el e célját, pedig tudományos teljesítménye ezt indokolta volna. Kitűnően indult; korán jelentős szakmai eredményeket tudott fölmutatni. Nehéz egyértelmű választ adni valamely tudományos pálya esetleges egyenetlenségeire vagy akár megbecsültségére. Ez utóbbi kapcsolatok függvénye. Hankiss Elemér sem lett az MTA tagja, pedig jelentős nemzetközi hírnévre tett szert. Egész élete során megőrizte függetlenségét, és ezt példamutatónak tartottuk.

Egy

alkalommal a lengyel Szolidaritás mozgalom egyik tagja volt a meghívott, és a felvidéki magyarsággal is teremtődött kapcsolat: 1978-ban a Kaszinó néhány tagja átutazott Örsújfalura, majd Somorján, Zalabai Zsigmond lakásán eszmét cserélt a felvidéki magyar értelmiség képviselőivel, Balla Kálmánnal, Grendel Lajossal, Püspöki Nagy Péterrel, Szigeti Lászlóval és másokkal. E találkozáson köszönhető, hogy később az egykori Kaszinónak több tagja könyveket jelentetett meg a Grendel és Szigeti által alapított, majd Szigeti által irányított Kalligram Kiadónál.

1990-ben e közösség egyes tagjai politikai föladatokat vállaltak. Jeszenszky külügyminiszter lett, Kiss Gy. Csaba az MDF alapítói közé tartozott, Szörényi római, Vásáry teheráni, Gergely dél-afrikai követséget vállalt, a többiek ragaszkodtak tudományos állásukhoz. Az SZDSZ legtöbb vezetőjéről az volt a vélemény, hogy maradéktalanul nem tudták levétközni korábbi múltjukat. Akkoriban legtöbben az MDF-et, később a Fideszt támogatták, a legutóbbi választás óta viszont többekre a csalódás jellemző – főként, de nem kizárólag a kultúrával kapcsolatos intézkedések miatt. A csoport egyes tagjainak tudományos elismertsége ma már nyilvánvaló: öten a Magyar Tudományos Akadémia tagjai.

A múlt század vége felé egy olyan társaság is kialakult, amely rendszeresen összejött azzal a céllal, hogy megvitassa a német karmester, Wilhelm Furtwängler hozzáférhető hangfölvételeit. Egyikünk sem volt hivatásos zenész. Legtöbben az irodalmárok voltak, mint rajtam kívül Horváth Iván, Veres András és Zemplényi Ferenc, de akadt köztünk tanár (Mesterházi Gábor) és történész (Lackó Mihály). Dán Károly később diplomáciai állást vállalt, Rockenbauer Zoltán egy ideig tagja volt az első Fidesz-kormánynak. Olykor a matematikus Mályusz Károly, a Hannig zeneiskola egykori növendéke is megjelent. Zemplényi Ferenc Szent István parki lakásán találkoztunk, és Horváth Iván jegyzte föl az elhangzottakat, azzal a céllal, hogy könyvet állít össze belőlük. Ez a terv nem valósult meg. Sor került egy hangversenyre a karmester által írt zeneművekből, megjelent egy a korábbinál bővebb magyar nyelvű válogatás az írásaiból, fölvételeinek jegyzékével, és tartottunk egy megemlékezést is. A Francia Furtwängler Társaság egyik ülésén – a karmester özvegyének jelenlétében – én számoltam be a tevékenységünkről.

Ismeretes, hogy némelyek a német karmestert elítélik azért, mert 1933 után Németországban maradt. A „Magyar Furtwängler Társaság” tagjai helytelenítették a leegyszerűsítő magyarázatokat, a jelentős művészi teljesítmények figyelmen kívül hagyását, és ezért nem örültek Szabó István *Taking Sides* (magyar változatában *Szembesítés*) című filmjének. A tagok egy része foglalkozott mozgóképpel, és filmként sem tartotta sikerült alkotásnak Szabó művét, a többség pedig elvetéltnek tekintett egy olyan vállalkozást, amely anélkül próbált foglalkozni egy zenésszel, hogy kísérletet tett volna művészetének megértésére. Nem állítom, hogy e csoport minden tagja mindig ugyanazon a véleményen lett volna, de egyetértettek abban, hogy mindig az ihlet vezette e karmestert, aki a költőiséget juttatta érvényre, minden előadás egyediségére törekedett, a fokozásnak, a folyamatszerűségnek kivételes mestere volt, és Wagner műveiben maradéktalanul érvényesítette azt, hogy „drámai lehetőségek a zenén keresztül valósulnak meg”, „a zene nem egyszerűen megerősíti vagy támogatja az előzetesen létező drámai helyzetet” (Badiou 2010, 89). Mi tartotta össze ezt a közösséget? Furcsa módon az a hátsó gondolat, hogy a zene a legmagasabb rendű művé-

szet. Végző soron ugyanúgy az értelmezés mibenléte foglalkoztatta e társaságot, mint korábban Németh G. Béla körét. Nincs kizárva, a politikától menekülés is szerepet játszott abban, hogy annyi órát szenteltünk egy olyan előadó művészetének, aki évtizedekkel korábban meghalt, így személyesen egyikünk sem láthatta-hallhatta.

Rockenbauer Zoltánnak köszönhetem, hogy a kilencvenes évek második felében megismertem a Magyar Wagner Társaságot. Ez olyan civil kezdeményezésű közösség, amelyet egyének példamutatóan önzetlen tevékenysége jellemez. Rendszeres ülésein minduntalan szembesülök a magyar közönség egy részének értékörző, új kezdeményezésektől idegenkedő hajlamával, amely legalábbis részben okolható a tagság előregedéséért. Úgy is fogalmazhatnánk, e figyelemre méltó szervezet jól szemlélteti a rendezői színház magyarországi népszerűtlenségét, ami bizonyos mértékig azzal magyarázható, hogy Magyarország évtizedekig el volt zárva a nyugati kultúrától. Amikor 2002-ben Katharina Wagner erősen politikai értelmezésű, a magyar rendszerváltásra is vonatkoztató *Lohengrin*-rendezése az Erkel Színház közönsége elé került, és a Wagner Társaság egyik ülése ezzel az előadással foglalkozott, a magyar színháztudomány két fiatal kiválóságát, Imre Zoltánt és Kékesi Kun Árpádot elvittem a vitára. Boros Attila olyannyira ellenséges modorban szólt a látottakról, hogy jobbnak láttuk távozni a szünetben, anélkül, hogy megszólaltunk volna. A Magyar Wagner Társaságnak mindazonáltal sokan hálával tartozunk, hiszen nélküle nem juthattunk volna ki a Bayreuthi Ünnepi Játékokra, és számos előadást nem ismerhettünk volna meg fölvetelről. Legutóbb Zoboki Gábor rendkívül érdekes előadását hallhattuk a bayreuthi Festspielhaus és a MÜPA akusztikai megoldásairól.

1984 és 2006 között az Amerikai Egyesült Államokban tanítottam, így megszűnt az érintkezésem a magyarországi értelmiségi csoportokkal. Csak néhány alkalommal tudtam megjelenni a „Salon”-nak nevezett társaság összejövetelein. A rajzfilmrendező Jankovics Marcell és felesége végtelen türelemmel, pazar vendéglátással sokféle értékrendű művészt, tudóst, közéleti személyiséget hívott meg. Hiányos ismereteim alapján nem tudom eldönteni, mennyire jöhetett itt létre tényleges közösség.

Hazajövetelem után Veres Andrással Kosztolányi műveinek kritikai kiadását indítottuk el, melynek szerkesztésébe később Dobos István debreceni professzor is bekapcsolódott. Föltehető a kérdés, miért éppen Kosztolányira esett a választás. A válasz hihetőleg abban rejlik, hogy e szerző kivételesen sokat tett a magyar nyelv fennmaradásáért, és nem szolgált politikai zsarnokságokat. Ez a gyakorlati, havonkénti értekezletekkel járó tevékenység óhatatlanul is egy munkaközösség létrehozásához vezetett. Az idősebbek közül a sinológus Kalmár Éva vagy Buda Attila, a fiatalabb nemzedékeknek olyan kiváló tagjai, mint a Pázmány Egyetem klasszikus filológusa, Takács László, a Szegedi Egyetemen, a budapesti bölcsészkaron, a Színház- és Filmművészeti Egyetemen, illetve a Nyíregyházi Főiskolán oktató Szilágyi Zsófia, Bengi László, Győrei Zsolt és Onder Csaba, Parádi Andrea, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pintér Borbála középiskolai tanár, a doktori hallgatók közül pedig Dobás Kata, Zákány Tóth Péter, Tóth-Czifra Júlia, Bucsecs Katalin vagy Varga Kinga kötetek sorát hozza létre. A szabadkai látogatások, a részvétel az évente megrendezett Kosztolányi Napokon tartós kapcsolatot alakítottak ki a vajdasági értelmiséggel.

Míg a Magyar Wagner Társaság kifejezetten civil közösség, amelynek tagjai nagyon különböző foglalkozásokat képviselnek, és többségükben nyugdíjasok, addig a Hálózati Kritikai Szövegkiadás nevű pályázat résztvevői egyértelműen szakmai közösséget alkotnak. Legföljebb annyi közös bennük, hogy mindkettő távol tartja magát a politikától.

az oka annak, hogy az általam ismert értelmiségi közösségek többsége – a legutóbbi kettő kivételével – felbomlott a rendszerváltás után? Személyes barátságok megmaradtak, de a korábban hasonló elveket vallók egy része elidegenedett egymástól. Akik a Kádár-korszakban egyetértettek a rendszer elutasításában, ma sokszor szemben álló felek. Tagadhatatlan, hogy érvényesülési harcban is kereshető a magyarázat, de elsősorban abban, hogy föllevenedtek az 1945 előtti Magyarország ellentétei, például nem egyformán látjuk a népi írók művészi jelentőségét. Az 1989 előtti korszak némely kiszolgálója átváltott szűken értelmezett nemzeti értékek harcias védel-

mére. Előfordul, hogy ma is szemben állunk olyanokkal, akik évtizedekkel ezelőtt a hatalmat szolgálták ki. A politikai vezetés nem csökkentette, inkább fokozta a magyar értelmiség megozottságát. A legutóbbi negyedszázadban a kormányok elhanyagolták az egészségügyet és az oktatást. A tankötelezettség leszállítása 18-ról 16 évre aligha segíti elő a műveltség színvonalának emelését. A Nemzeti Alapterv kialakításakor és a tallini magyar követség megszüntetésekor a döntéshozók nem voltak kíváncsiak a Magyar Tudományos Akadémia véleményére, a Kosáry Domokos által alapított, rendkívül szűkös anyagi forrással rendelkező Széchenyi és a Makovecz Imre által elindított, a jelenlegi kormány által jelentős összegekkel támogatott, legalábbis részben baráti kapcsolatok alapján szerveződő Magyar Művészeti Akadémia között pedig semmiféle érintkezés nincs. Néhányan ugyan mindkettőnek tagjai, de a többség egymással ellentétes értékekhez ragaszkodik. 2015-ben előkészületek nélkül, a művészettörténet szakma kizárásával került sor Csontváry műveinek kiállítására. Amikor Honti László, az MTA egyetlen finnugor szakos tagja cikket írt a *Magyar Tudomány*ban tankönyveink fogyatékoságairól, egy jogot végzett író napilapban nevezte elavultnak a tudós nyelvészeti nézeteit. A magyar kormány úgy döntött, hogy megszünteti az összehasonlító irodalomtudomány szakot a felsőoktatásban. Ez az intézkedés egyszerre szakít az annyit hangoztatott nemzeti örökséggel, amelynek világszerte elismert része, hogy két magyar tudós, Brassai Sámuel és Meltzl Hugó indította el a legelső összehasonlító irodalomtudományi folyóiratot, és egyúttal nem vesz tudomást arról, hogy az egységesülés (mondialisation, globalization) időszakában különös jelentősége volna a több nyelv és kultúra ismeretét megkövetelő szaknak. Ha Esterházy Pétert 65. születésnapján a magyarországi szlovák nagykövet hívja meg ebédre, és köszöntésére aznap este a budapesti Szlovák Intézetben kerül sor, akkor ebből azt lehet sejteni, hogy a politikai vezetők nincsenek tisztában a szellemi értékekkel.

Mi alakítja az értelmiségi pályafutásokat a jelenkorban? Elsősorban három tényező: a piac, a politikai hatalom és a személyes érdekek összefonódása. Bő száz évvel ezelőtt Mikszáth azt írta: „a nexus volt mértéke annak, ki milyen úr” (Mikszáth 1961, 1: 6). Ebben a vonatkozásban nem változott Magyarország. Rossz hagyományainktól nem tudunk megszabadulni. Ahogyan egy értekezőnk fogalmaz egy *nem* baloldalinak tekinthető folyóiratban: mindkét oldal kormányzásának közös nevezője lett „a hivatalok betöltésénél a vak párhúség és a korrumpálhatóság” (Lányi 2015, 46). A kapcsolathálókra az anyagi támogatás, a politika és a barátság nyomja rá a bélyegét. A pályaeépítők a politikai rendszer kiszolgálására törekednek, kiemelt állást és pénzjuttatást remélve. Ha összehasonlítjuk az elmúlt évtizedek díjazottjainak névsorát vagy a könyvtámogatások jegyzékét, egyértelműen kiderül, a különböző kormányokat mennyire eltérő szempontok vezették. Ennek eredményeképp hiányzik a szellemi életben a folytonosság, márpedig e nélkül aligha létezhet nemzeti hagyomány. ■ ■ ■

HIVATKOZÁSOK

- Badiou, Alain (2010) *Five Lessons on Wagner*. Translated by Susan Spitzer. With an Afterword by Slavoj Žižek. London–New York: Verso.
- Lányi András (2015) „Eltorzult liberális alkat, zsákutcás rendszerváltozás”, *Kommentár*, 1–2: 16–46.
- Mikszáth Kálmán (1961) *A fekete város*. S. a. r. Király István. Budapest: Akadémiai.

Szegedy-Maszák Mihály: az ELTE és az Indiana University emeritus professzora, az MTA és az Academia Europaea (London) tagja, a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság magyar tagozatának és a Füst Milán Fordítói Alapítvány kuratóriumának elnöke. Tizennyolcadik önálló könyve 2016 elején jelenik meg, *Jelen a múltban, múlt a jelenben* címmel a Kalligram Kiadónál.